Değerler Eğitimi Dergisi
Cilt 9, No. 22, 181-208, Aralık 2011
© Değerler Eğitimi Merkezi

Gençlerde Dindarlığın Farklı Görüntüleri ile Yalnızlık Arasındaki İlişkiler: Çukurova Üniversitesi Örneği

Asım Yapıcı*

Özet- Hem yalnızlık hem de dindarlık temel insanî olgu ve deneyimlerdendir. Ancak söz konusu her iki deneyim de tek boyutlu değildir. Bunlar çeşitli faktörlerin etkisiyle çok değişik biçimlerde tezahür edebilmektedirler. Dolayısıyla farklı bakış açılarından hareketle farklı şekillerde tanımlanmakta ve sınıflandırılmaktadır. Bu araştırmada dindarlıkla yalnızlık arasındaki ilişki incelenmektedir. "Allah'ı iç dünyada hissetme", "namaz kılma", "oruç tutma", "dua etme", "tövbe etme", "dine önem verme" ve "öznel dindarlık algısı" dindarlığın farklı görüntüleri olarak kavramlaştırılmıştır. Yalnızlık ise UCLA Yalnızlık Ölçeği ile tespite çalışılmıştır. Araştırmanın evreni Çukurova Üniversitesi öğrencileridir. Örneklem basit rastlantısal yöntemle seçilmiştir. Çalışmaya 312'si (%50.8) kadın, 302'si (%49.2) erkek olmak üzere toplam 614 kişi katılmıştır. Elde edilen bulgulara göre gençlerin yalnızlık düzeyi dindarlığın çeşitli görüntülerine göre farklılaşmaktadır. Dindarlıkla yalnızlık arasındaki 133 bulgunun %87.97'si nötr, %3.01'i pozitif, %9.02'si ise negatif ilişki göstermiştir. Buradan hareketle dindarlıkla yalnızlık arasındaki ilişkinin tek yönlü ve tek boyutlu olmadığı, değişkenlere göre çeşitlilik arz ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler- Din, Dindarlık, Maneviyat, Yalnızlık.

* Doç. Dr., Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Bu çalışmanın konusu; dindarlık ile yalnızlık arasındaki ilişkiyi belirli bir alan ve dönemle sınırlı olarak incelemekten ibarettir.

Her insan yaşamının belli dönemlerinde yalnızlık deneyimi yaşar. Kuşkusuz insanın zaman zaman kendi içine dönmesi şeklinde ortaya çıkan süreli ve sınırlı yalnızlık hali kişinin iç dünyasıyla, duygu ve düşünceleriyle yüzleşmesine ve şuur altıyla temasa geçmesine neden olabilir. Bu da orijinal fikirlerin, akademik çalışmaların ve sanat eserlerinin ortaya çıkması açısından olumlu sonuçlar doğurabilir. Fakat toplumsal bir varlık olan insan uzun süre yalnızlık hissederse, sosyal destek sistemini kaybederse, toplumdan gittikçe uzaklaşırsa, dahası kalabalık içinde yalnızlık hissi çekmeye başlarsa mutsuzluk, huzursuzluk, kaygı, depresyon vb. psikolojik sorunlar ortaya çıkabilir (De Jong Gierveld, 1988; Özodaşık, 2001; Yaşar, 2007). Buradan hareketle insanî bir olgu olan yalnızlığın bireyleri hem farklı yönlerde hem de farklı düzeylerde etkilediği söylenebilir.

En az yalnızlık kadar temel insanî olgulardan birisi de dindir. Duygu, düşünce ve davranışları yönlendiren, kısaca dış dünyayı, gündelik hayatı ve varoluşu anlamlandırmaya destek sağlayan dinler mensuplarından hem sosyal çevreleriyle iletişim kurma ve uyumlu olmayı, hem de yerine ve durumuna göre sosyal çevrenin olumsuz etkilerinden uzak durmayı/korunmayı talep etmektedir (Vergote, 1966; Godin, 1986; Hökelekli, 2005; Yapıcı, 2007). Din, bireyle buluştuğu anda öznelleşir ve dindarlık denilen durum ortaya çıkar. Tam da bu noktada bu araştırma öznel olarak yaşanan dindarlık ile yine öznel olarak yaşanan yalnızlık arasındaki ilişkiyi teorik ve ampirik açıdan sorgulamak istemektedir.

Bilindiği üzere yalnızlık duygusunu tamamen önlemek mümkün değildir. Ancak onu başarılı bir şekilde yönetme imkânı vardır. Dahası, zamana ve şartlara göre değişiklik arz etse de, sosyo-demografik ve psiko-sosyal pek çok faktör yalnızlık duygusunun yönünü ve yoğunluğunu etkileyebilmektedir. Özellikle modernizm ve sekülerizm süreçleriyle ortaya çıkan, küreselleşme ile daha belirgin hale gelen kalabalık içinde yalnızlık çekmek günümüz insanının temel sorunları arasında yer almaktadır. Bu çerçevede bilhassa sekülerizmin taşıyıcılığını yapan ya da yapması öngörülen üniversite ortamında yüksek öğrenim gören gençlerin yalnızlık düzeyleri ve bunun dinî değişkenlerle ilişkisi araştırılması gereken konular arasında yer almaktadır. Bu düşünceden hareketle yalnızlıkla dindarlık arasında nasıl bir ilişki olduğu, bu bağlamda dindarlığın çeşitli görünümlerinin bireysel yalnızlık hissinin yönünü ve yoğunluğunu etkileyip etkilemediği sorusuna cevap aramak istiyoruz.

Kuramsal Çerçeve

Psikoloji ve sosyal psikoloji literatürüne yakından bakılacak olursa "yalnızlık" (loneliness) kavramının "tek başına olma" (solitude) ve "toplumsal tecrit" (isolation) kavramlarından daha farklı bir anlam taşıdığı görülebilir. Bununla birlikte hem günlük dilde hem de akademik yazılarda her üç kavram, zaman zaman eş anlamlıymış gibi kullanılabilmektedir.

Yalnızlığın ne olduğunu tanımlamak ve onun birey açısından olumlu mu, yoksa olumsuz mu olduğunu belirlemek oldukça problemlidir. Çünkü bu olgu çeşitli bakış açılarından hareketle çok farklı biçimlerde tanımlanabilmektedir (Raven & Rubi, 1995). Literatürde yer alan tanımların ortak noktaları göz önüne alarak söylenecek olursa yalnızlık, bir kişinin başkalarıyla herhangi insanî iletişim ve ilişki içinde olmaması değildir. Bilakis o, bireyin aidiyet ve bağlılık hissederek özel bir ilişki içine girememesi demektir. Buradan hareketle yalnızlığı, kişilerarası ilişkilerde yakınlık ihtiyacının giderilemediği durumlarda hissedilen, hoş olmayan duygusal bir durum şeklinde kavramlaştırmak mümkündür (De Jong Gierveld, 1998; Demir, 1990; İmamoğlu, 2008; Yaşar, 2007). Başka insanlarla yakın ilişki kurma arzusunu yansıtan; içinde bilişsel, duyuşsal ve davranışsal öğeleri barındıran yalnızlık (Ernest & Cacioppo, 1999) "geçici" "durumsal" ve "kronik", olmak üzere üç alt boyutta değerlendirilmektedir. *Geçici yalnızlık*; bireylerin farklı zamanlarda yaşadıkları düşük yoğunluklu ve kısa süreli yalnızlık duygusudur. *Durumsal yalnızlık*; boşanma, işten ayrılma, yakınlardan birisinin ölümü vb. birey için önemli bir olayın sonucunda kaygı, depresyon ve psikosomatik rahatsızlıklarla birlikte ortaya çıkmaktadır. *Kronik yalnızlık* ise bilişsel, duygusal ve davranışsal açıdan bireyin başkalarıyla ilişki kurabilme yeteneğini kaybetmesiyle sonuçlanan izolasyon duygusunun şiddetli bir şekilde yaşanmasıdır (Peplau, 1985; İmamoğlu, 2008).

Yalnızlık sebeplerine ve belirtilerine göre de sınıflandırılmıştır: Çevreyle ilişkilerin kesilerek depresyonla birlikte oluşan yalnızlığa *derin yalnızlık*; kişinin kendini toplum içinde yalnız hissetmesine *sosyal durum yalnızlığı*; beden ve çevre şartları iyi olsa bile psikolojik anlamda dış dünyadan beklenen destek alınamayınca, iç ve dış dünya arasında denge kurulamayınca ortaya çıkan duruma *duygusal yalnızlık*; görünen davranışları normal olan kişilerin dışarıya pek fazla yansıtmadıkları, ancak iç dünyalarında yoğun bir şekilde yaşadıkları yalnızlığa ise *gizli yalnızlık* denilmektedir (Demir, 1990).

Bu noktada yalnızlığın sağlıklı olan ve sağlıklı olmayan biçimlerinden söz edilebilir. İnsanın kendi seçimiyle ve geçici bir süre yalnızlığa çekilmesi çoğu

kere yapıcı ve yaratıcı sonuçlar ortaya çıkartabilmektedir. Mesela, edebiyatçılar, sanatçılar ve bilim adamlarının zaman zaman tercih ettikleri yalnızlık deneyimleri ile sufilerin inzivaya çekilmesi ve İslamî gelenekte "itikâf" olarak isimlendirilen "Ramazan ayının son on gününü camide veya başka bir ibadet mahallinde inzivaya çekilerek devamlı ibadetle meşgul olmak" bu kapsamda değerlendirilebilir. İnsanın iç dünyasındaki zenginlikleriyle karşılaşmasını sağlayan bu tür yalnızlık sağlıklıdır. Bireyin çevresiyle ahengini ve uyumunu bozan sağlıksız yalnızlık ise kişinin toplum içinde olduğu halde yalnızlık çekmesi, kendisini adeta toplumdan dışlanmış hissetmesi ya da topluma yabancılaşması biçiminde farklı formlarda ortaya çıkabilir (Geçtan, 1995; Yapıcı & Zengin, 2003).

Bugün modern psikolojide kullanıldığı anlamıyla *fiziksel yalnızlık* yani "yalnızlığa çekilmek" ile *psikolojik yalnızlık* yani "yalnızlık hissi yaşamak*"* ayrı kategorilerde ele alınmaktadır. Bu anlamda "yalnızlık hissi" fiziksel anlamda tek başına olmak demek değildir. Çünkü Raven ve Rubi'nin de (1995: 130) belirttiği üzere "yalnızlık nesnel bir durumu, yalnızlık hissi ise öznel bir yaşantıyı" ifade etmektedir. Başka bir deyişle fiziksel yalnızlık kişinin çevresinde başka insanların olmaması durumudur. Kuşkusuz bir insanın doğal çevresinden almaya alışageldiği fiziksel uyaranlardan mahrum kalması zaman içinde çeşitli davranış bozukluklarına sebep olabilir. Ancak fiziksel yalnızlık yerine ve durumuna göre olumlu sonuçlar da verebilir. Psikolojik yalnızlık ise kişinin büyük kalabalıklar içinde bile kendisini yalnız hissetmesidir (Özodaşık, 2001: 18). Bu anlamda o, insana acı veren, ürküten, ruhsal dengeyi ve sağlığı tehdit eden bir duygudur. Günümüz insanının yaşadığı yalnızlık hissini modernite ve onun uzantısı küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilen "kalabalık içinde yalnızlık çekmek" şeklinde kavramlaştırmak mümkündür (Kayıklık 2000: 48). Zira Köknel'in de (1995: 14) vurguladığı üzere modern insan diğer insanlarla birlikte yaşasa da yalnızlığı derinden hissetmektedir. Asıl sorun da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Modernite ve küreselleşmenin sunduğu imkânlar maddi refah ve gündelik hayatın sürdürülmesi açısından sayısız kolaylıklar sağlasa da toplumsal yapının devamlılığını temin eden din, ahlak ve değerlerde yaşanan erozyonla birlikte aile kurumunun ciddi bir sarsıntı geçirmesi, bu anlamda özellikle boşanmaların artması, suçların çeşitlenmesi ve suçluluk oranlarının yükselmesi, bireysel ve toplu intihar hadiselerinin gittikçe çoğalması ve sıradanlaşması, patolojik cinselliğin meşru ve normal kabul edilmesi, acımasız savaşlar, kitle imha araçları, doğanın bozulan dengesi, tüketim ve lükse endeksli bir hayatın yaşamın anlamı haline dönüşmesi/dönüştürülme-

si, olmanın değil sahip olmanın kutsanması, bireyin kendi gözünde değil başkalarının gözünde var olma telaşı içine girmesi, yerel ve küresel ölçekte gelir dağılımındaki adaletsizlikler, ekonomik krizler, açlık, sefalet vb. pek çok husus modern insanı emniyetli olmayan bir dünyada yaşadığı hissine götürmekte, bu da onu korku ve depresyona itmektedir. Çünkü hiçbir şey bizim düşündüğümüz gibi değildir. Olasılıklar hüküm sürmekte, bugün iyi, düzenli ve değerli olarak görünen şeyler, birden önemsizleşmekte ve kaybolmaktadır. Dünyanın hiçbir yerinde "evimizde" değiliz (Yalom, 2001: 568). Başka türlü ifade edecek olursak, küreselleşmeyle birlikte aşinalık duygusu yok olmakta, her geçen gün tehlikelerle dolu bir dünyada yaşamaya mahkûm ve mecbur kalınmaktadır. Bu ise hem yabancılaşma hem de psikolojik yalnızlık duygusunu tahrik etmektedir. İşte bu noktada şu soruya cevap aramak anlamlı olacaktır: Üniversite ortamı gençlerin "fiziksel", "sosyal" ve "duygusal" yalnızlık yaşantılarına nasıl ve ne oranda etki etmektedir? Anlaşılan o ki kampüs, dershane, yurt, yemekhane ve eğlence ortamları öğrencilerin sosyal yalnızlığını azaltmakta fakat duygusal yalnızlıkları için yeterli bir çözüm olamamaktadır. Zira yüksek öğrenime devam eden öğrenciler arasında yüksek düzeyde yalnızlık çekenler azımsanmayacak bir orana ulaşmaktadır. Mesela, üniversiteli gençlerde yalnızlığın görülme yaygınlığı Demir'in (1990) bulgularına göre %15.4; Buluş'un (1997) tespitlerine göre %15.6'dır. Görüleceği üzere bahsi geçen her iki çalışmadan elde edilen değerler tamamen örtüşmektedir. Ancak Bacanlı'nın (2002) verdiği rakam oldukça yüksektir. Onun elde ettiği sonuçlara göre gençler %39 oranında kendilerini "yalnız"; %44 oranın da "huzursuz/mutsuz" hissetmektedirler. Ülkemizde modernizmin etkisinin en çok hissedildiği üniversite ortamındaki bireylerin yalnızlık ve mutsuzluktan bu derece şikâyetçi olmaları, çevrelerini kuşatan yüzlerce kişiye rağmen iç dünyalarında yalnızlık çektikleri, yalnızlık ve mutsuzluğun birbirini sürekli beslediği şeklinde değerlendirilebilir.

Yalnızlık hadisesini kuramsal temelleri açısından izaha yönelik çeşitli teorik yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar arasında en çok dikkati çekenler; "Psikanalitik Kuram", "Bağlanma Teorisi", "Varoluşçu Yaklaşım", "Bilişselci Yaklaşım" ve "Etkileşimsel Yaklaşım"dır (İmamoğlu, 2008). Literatürde yalnızlık konusu alınırken cinsiyet, yaş, öğrenim düzeyi, kişilik özellikleri, medeni durum, sosyo-ekonomik düzey, sosyal destek algısı, öz saygı, depresyon, intihar vb. değişkenlerin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir (Peplau, 1985; İmamoğlu, 2008; Yaşar, 2007). Yerine ve durumuna göre bazen bağımlı bazen de bağımsız değişken olarak kullanılarak dindarlık ve maneviyatın yalnızlıkla ilişkisi de sorgulanmaktadır (Pargament, 2003; Yaparel, 1987; Kayıklık, 2000).

Dindarlıkla yalnızlık arasındaki ilişki hususunda farklı görüşler mevcuttur. Bazı araştırmacılar dinin yalnızlığa karşı güçlü bir savunma olduğunu söylerken, bazıları dinin duygusal boyutunu harekete geçiren temel güdünün kişisel yalnızlık hissi olduğunu (Karaca, 2003: 80; Kayıklık, 2000: 49), bazıları da dinî hayata sıkı sıkıya bağlanmanın sadece yalnızlık duygusuyla açıklanamayacağını ifade etmektedirler (Pargament, 2003: 226).

Schwab ve Petersen'e (1990: 336) göre UCLA Yalnızlık Ölçeği kullanılarak yapılan çalışmalarda genellikle dindarlıkla yalnızlık arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Paloutzian'ın (1996: 258) verdiği bilgiye göre dinsel sağlık puanları yüksek olanların yalnızlık puanlarının düşük olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Paloutzian ve Janigian'a (1986: 3) göre yalnızlık, kişinin hem duygusal hem sosyal hem de kişiler arası ilişkilerde nasıl bir yakınlık arzuladığıyla ilişkili bir husustur. İnançları, ibadetleri ve tecrübeyi içine alan, bu sebeple çok yönlü bir olgu olan dindarlık ile gündelik hayatın akışı içinde farklı biçimlerde ortaya çıkan yalnızlık, insanî tecrübenin temel görüntülerindendir. Dolayısıyla söz konusu her iki beşerî olgu arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Ancak bu ilişki oldukça karmaşıktır. Zira dinin ve yalnızlığın birbiri üzerine etkisi hem dindarlık hem de yalnızlık tipine göre değişmektedir.

Baumeister ve Storch'ın (2004) 519 kolej öğrencisi üzerinde UCLA Yalnızlık Ölçeği ve dinî inanç skalası kullanılarak gerçekleştirdikleri çalışmanın sonuçlarına göre dinî inanç düzeyi ile yalnızlık arasındaki ilişki cinsiyete göre farklılaşmaktadır. Erkek öğrenciler açısından dindarlık arttıkça yalnızlık azalmaktadır, yani her iki olgu arasında anlamlılık düzeyine ulaşan ters yönlü bir ilişki çıkmıştır. Fakat kız öğrenciler açısından aynı sonuç tespit edilememiştir. Bu sonuç yazarlara göre, konuyla ilgili literatürde dinî inanç ile yalnızlık arasında ilişki yoktur yahut ters ilişki vardır ya da kadınlar açısından ters ilişkilidir şeklinde özetlenebilecek birbirinden oldukça farklı bulgularla uyuşmamaktadır.

Kirkpatrick, Shillito ve Kellas'ın (1999) yaş aralığı 18-22 olan 90 Protestan, 44 Katolik, 6 Yahudi, 23 ateist, 20 de diğer inançlar olmak üzere toplam 184 öğrenci üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada tespit edilmiştir ki, sosyal destek algısı arttıkça yalnızlık azalmaktadır. Sosyal destekten sonra yalnızlığı etkileyen en önemli faktörlerden birisi de dindir. Özellikle dine önem verme, Tanrı'ya inanç, Tanrı ile ilişki, Tanrı'ya güvenli bağlanma yalnızlıkla ters yönlü ilişkilidir. Başka bir deyişle dindarlık arttıkça yalnızlık azalmaktadır. Cinsiyetler bağlamında düşünülecek olursa dinin yalnızlık üzerine etkisi dinî değişkenlere göre farklılık arz etmektedir. Bu bağlamda Tanrı'ya inanç, Tanrı ile içsel

ve derin ilişki kurma, Tanrı'ya güvenli bağlanma ve toplam (genel) dindarlık açısından kadınların erkeklere nispetle yalnızlıkla ilişkisi negatiftir. Yani kadınlarda dindarlık arttıkça yalnızlık düzeyi düşüş göstermektedir. Kadınların sosyal destek algısı ile dindarlık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki çıkmamıştır. Fakat erkeklerin sosyal destek algısı daha yüksektir. Buna göre dine önem veren, Tanrı'ya güvenli bağlanan, dindar erkekler kadınlara nispetle daha fazla sosyal destek algısı hissetmektedirler. Kanaatimizce bu sonuçları şöyle yorumlamak mümkündür: Erkekler dışarıdan aldıkları sosyal destekle, kadınlar ise inanç ve maneviyatlarından beslenen içsel psikolojik destekle yalnızlık hissinin üstesinden gelmeye çalışmaktadırlar.

Freud'dan hareketle sofuluk ve iç güdümlü dindarlığın yalnızlık, reddedilme ve sosyal izolasyon tehdidine karşı koruyucu bir faktör olabileceği düşüncesinden hareket eden Burris, Batson, Altstaedten ve Stephens (1994), 72 öğrenci üzerinde gerçekleştirdikleri bir çalışmada tespit etmişlerdir ki, yüksek düzeyde yalnızlık çeken bireyler iç güdümlü dindarlık eğilimi göstermişlerdir. Ancak yüksek düzeyde yalnızlık göstermeyenlerde içe dönük dindarlık eğilimi gözlenmemiştir. Ayrıca dış güdümlü dindarlık ve arayış (quest) dindarlığı ile yalnızlık arasında herhangi bir ilişki ortaya çıkmamıştır.

Milevsky ve Levitt (2004) erinlik ve ergenlik döneminde bulunan 694 öğrenci üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında dindar olanlarla (saf içe dönük dindar, saf dışa dönük dindar ve her iki kategoride yer almayan dindar) hiç dindar olmayanların yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edememişlerdir.

Johnson ve Mullins'in (1989) 131 yaşlı üzerinde yürüttükleri çalışmanın sonuçlarına göre, muhtelif aile ve dostluk ilişkileri içerisinde dinin sosyal görüntülerine katılım oranı yükseldikçe yalnızlık düzeyi düşmektedir. Buna karşılık sosyal ilişki değişkenleri kontrol edildiği zaman yapılan analizler ortaya koymuştur ki öznel dindarlık ile yalnızlık arasındaki ilişki anlamlı değildir.

Dufton ve Perlman (1986) 76 muhafazakâr inançlı, 80 muhafazakâr olmayan inançlı, 76 inançsız olmak üzere üç gruba ayırdıkları toplam 232 öğrenci üzerinde gerçekleştirdikleri bir çalışmada tespit etmişlerdir ki, gruplar arasında yalnızlık açısından anlamlı bir farklılık mevcut değildir. Başka bir deyişle dindar olup olmamak bireylerin yalnızlık düzeyini etkilememektedir.

"Duygusal tecrübelerden, düşüncelerden ve davranışlardan etkilenen dindarlığın bazı formları psikolojik sağlığa olumlu, bazıları da olumsuz tesir etmekte-

dir" düşüncesinden hareket eden Schwab ve Petersen (1990) tarafından 15-87 yaş aralığında 115 erkek 91 kadın olmak üzere toplam 207 kişi üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada dinî inanışlar ve dinî davranışlarla yalnızlık arasındaki ilişki incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır: Öfkeli Tanrı tasavvuru ile yalnızlık arasında pozitif, yardımsever/şefkatli Tanrı tasavvuru ve Kiliseye devamlılık (aktif Hıristiyanlık) ile yalnızlık arasında negatif bir ilişki vardır. Bununla birlikte dindarlıkla yalnızlık arasındaki ilişki bireyin psikolojik iyilik ve nörotizm düzeyiyle de ilişkilidir. Ayrıca yalnızlık-dindarlık ilişkisi hem dindarlığın görüntülerine hem de yalnızlığın tiplerine göre az ya da çok farklılaşabilmektedir.

Ülkemizde ise, dinsel hayatla psiko-sosyal uyum göstergeleri arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşan Yaparel'in (1987) çalışmasından elde edilen verilere göre dinsel hayatın farklı boyutları (inanç, ibadet ve dua, dinsel duygu ve dinsel bilgi) ile yalnızlık arasında tek yönlü ve tek boyutlu bir ilişki mevcut değildir, yani dinsel hayatın herhangi bir boyutu ile yalnızlık arasındaki ilişki bazı yaş gruplarında olumlu, bazılarında ise olumsuz çıkmaktadır. Kayıklık'ın (2000) meslek grupları üzerinde gerçekleştirdiği bir çalışmasında içe ve dışa dönük dinsel eğilim ile yalnızlık arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte imam-hatiplerin (din görevlilerinin) ve yardımcı sağlık personelinin (hemşireler ve hasta bakıcıların) en fazla yalnızlık çeken grubu oluşturduğu görülmüştür. Ancak Kayıklık (2000) bu durumu dinsel gerekçelerle değil, onların meslekî ve sosyal hayatlarıyla ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır. Yapıcı ve Zengin'in (2003) İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yürüttükleri bir anket çalışmasında ise dinin etkisini hissetme ile yalnızlık arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Yani dinin etkisini hissetme düzeyi arttıkça yalnızlık düzeyinde artış söz konusu olmaktadır.

Her dinin kendi mensupları üzerinde farklı etkiler yapabileceği düşüncesinden hareketle dinî hayat ile yalnızlık arasında tespit edilen eğrisel sonuçları genelleme konusunda aceleci olmamak gerekir. Zira bu meselenin teorik ve ampirik temelleri kesin bir karar verme hususunda yeterli görünmemektedir.

Uygulama ve Yöntem

Problem

Dine ilgi ve yönelişin en düşük düzeyde olduğu, bu anlamda hayatın en az dindar olunan safhası şeklinde tanımlanan ilk yetişkinlik yıllarında, modernlik ve sekülerleşmenin taşıyıcı gücü kabul edilen üniversitelerde yüksek öğrenim gören gençlerin dinle ilgilenme düzeyleri ile yalnızlık düzeyleri arasında bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişkinin yönü ve yoğunluğu nedir?

Hipotezler

A- Üniversiteli gençlerin yalnızlık düzeyleri ile (1) "Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme", (2) "günlük beş vakit namaz kılma", (3) "Ramazan ayında oruç tutma", (4) "dua etme", (5) "tövbe etme", (6) "öznel dindarlık algısı" ve (7) "dine önem verme" düzeyleri arasında negatif ilişkiler bulunmaktadır. Buna göre dindarlık düzeyi arttıkça yalnızlık azalmaktadır.

B- Üniversiteli gençlerin (1) "cinsiyet" ve (2) "öğrenim gördükleri fakülte/bölümlere" göre yalnızlık düzeyleriyle; (a) "Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme", (b) "günlük beş vakit namaz kılma", (c) "Ramazan ayında oruç tutma", (d) "dua etme", (e) "tövbe etme", (f) "öznel dindarlık algısı" ve (g) "dine önem verme" düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler bulunmaktadır.

C- Üniversiteli gençlerin (1) "yaş" ve (2) "gelir" gruplarına göre yalnızlık düzeyleriyle; (a) "Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme", (b) "günlük beş vakit namaz kılma", (c) "Ramazan ayında oruç tutma", (d) "dua etme", (e) "tövbe etme" (f) "öznel dindarlık algısı" ve (g) "dine önem verme" düzeyleri arasında anlamlı ilişkiler vardır.

Ayrıca, hipotezler kapsamında olmamakla birlikte "cinsiyet", "yaş", "gelir düzeyi" ve "öğrenim görülen fakülte/bölüm" değişkenlerinin yalnızlık duygusunu nasıl ve ne yönde etkilediği sorusuna da cevap aranmaktadır.

Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni Çukurova Üniversitesidir. Örneklem basit rastlantısal yöntemle seçilmiştir. Çalışmaya 614 kişi katılmış olup bunların 312'si (%50.8) kadın, 302'si (%49.2) ise erkektir. Örneklemin yaş aralığı 17-27, yaş ortalaması 20.99'dur (ss. 1.85).

Tablo 1:
Örneklemin Fakülte /Bölümlere Göre Dağılımı

No	Fakülte/Bölüm	n: 614	%
1	Tıp Fakültesi	37	6,0
2	Eğitim Fakültesi I	105	17,1
3	Eğitim Fakültesi II	66	10,7
4	Eğitim Fakültesi III	32	5,2
5	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	43	7,0
6	Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi	80	13,0
7	İlahiyat Fakültesi	54	8,8
8	Ziraat Fakültesi	52	8,5
9	Fen Edebiyat Fakültesi	64	10,4
10	Meslek Yüksek Okulları	81	13,2
	Toplam	614	100,0

Tablo 1'de de izleneceği üzere uygulamaya Tıp Fakültesi'nden 37 (%6.0), Eğitim Fakültesi I'den 105 (%17.1), Eğitim Fakültesi II'den 66 (%10.7), Eğitim Fakültesi III'den 32 (%5.2), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nden 43 (%7.0), Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi'nden 80 (%13.0), İlahiyat Fakültesi'nden 54 (%8.8), Ziraat Fakültesi'nden 52 (%8.5), Fen-Edebiyat Fakültesi'nden 64 (%10.4) ve Meslek Yüksek Okulları'ndan 81 (%13.2) öğrenci katılmıştır[1].

Ölçme Aracı, Değişkenler ve İstatistiksel İşlemler

UCLA Yalnızlık Ölçeği ilk defa Yaparel (1984) tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve kullanılmıştır. Daha sonra Demir (1989) tarafından yeniden ele alınan ölçeğin çevri çalışması son şeklini almış, güvenirlik ve geçerlik analizleri yapılmıştır. Demir'in (1989) tespitlerine göre ölçeğin iç tutarlık katsayısı .96; test-tekrar test yöntemi ile gerçekleştirilen iki uygulama arasındaki korelasyon katsayısı ise .94'tür.

UCLA Yalnızlık Ölçeği 10'u düz ve 10'u ters yönde kodlanmış 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin her bir maddesinde sosyal ilişkilerle ilgili duygu ve düşünce belirten bir ifade sunulmakta ve bireylerden bu ifadedeki durumu ne sıklıkla yaşadıklarını likert tipi dörtlü bir derecelendirme (*ben bu durumu hiç yaşamam, ben bu durumu nadiren yaşarım, ben bu durumu bazen yaşarım ve ben bu durumu sık sık yaşarım*) üzerinden işaretlemeleri istenmektedir. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 20, en yüksek puan 80, ortalama puan 40'dır. Ortalama puanın üstüne çıktıkça yalnızlık eğiliminin yükseldiği, altına düştükçe de söz konusu eğilimin azaldığı varsayılmaktadır. Bu araştırmada örneklemin ölçekten aldığı en düşük puan 20, en yüksek puan 76, ortalama puan ise 35.21'dir (ss. 10.13). Ölçeğin Alpha Cronbach katsayısı ise .89 olarak çıkmıştır.

Araştırmada dinî hayat yedi farklı değişkenle ifade edilmiştir. Bunlar; "Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme", "günlük beş vakit namaz kılma", "Ramazan ayında oruç tutma", "gündelik hayat içerisinde dua etme", "hata ya da günah işlendiği hissedildiğinde tövbe etme", "dine önem verme" ve "öznel dindarlık" düzeyidir. Dinsel hayatın farklı görüntülerini içeren söz konusu dinî değişkenler Likert tipi derecelendirilerek kullanılmıştır. Namaz kılma ve

1 Uygulamada Eğitim Fakültesi üç kısma ayrılmıştır. İlköğretim Bölümü içerisinde yer alan "Sınıf Öğretmenliği" ve "Sosyal Bilgiler Öğretmenliği" anabilim dalları *Eğitim Fakültesi I*, Yabancı Diller Bölümünü oluşturan İngilizce, Fransızca ve Almanca Öğretmenliği *Eğitim Fakültesi II*, "Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü Felsefe Grubu Öğretmenliği" ve "Psikolojik Danışma ve Rehberlik" *Eğitim Fakültesi III* şeklinde gruplandırılmıştır. Adana Meslek Yüksek Okulu, Sağlık Meslek Yüksek Okulu, Beden Eğitimi Spor Yüksek Okulu (BESYO) başta olmak üzere Meslek Yüksek Okulları kendi içinde bir grup olarak tasarlanmıştır.

Ramazan'da oruç tutma daha ziyade *geleneksel-kurumsal dindarlık*, Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme, dua etme ve tövbe etme ise *bireysel dindarlık* kapsamında değerlendirilmiştir.

Yalnızlık ve dinî hayatın farklı görüntüleri bağımlı değişkenlerdir. Cinsiyet ve öğrenim görülen bölüm bağımsız kategorik değişken, yaş ve gelir durumu ise hem bağımlı-sürekli hem de gruplandırılmak suretiyle bağımsız-sabit kategorik değişken şeklinde kullanılmıştır.

Anket verilerinin hem girilmesinde hem de bunların farklı istatistiksel tekniklerle analiz edilmesinde SPSS (11.5) programı kullanılmıştır.

Veriler çözümlenirken, t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve korelasyon tekniklerinden yararlanılmıştır.

Bulgular

Araştırmada ilk olarak *cinsiyetlerine* göre üniversiteli gençlerin *yalnızlık* düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığı sorgulanmış, bu çerçevede cinsiyete göre yalnızlıkla dinî hayatın farklı görüntüleri (Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme, günlük beş vakit namaz kılma, Ramazan ayında oruç tutma, dua etme, tövbe etme, dine önem verme ve öznel dindarlık algısı) arasındaki ilişkilere bakılmıştır. İkinci olarak sürekli değişken şeklinde kullanılan gelir düzeyi ve yaş ile gençlerin yalnızlık seviyeleri arasındaki ilişkiler incelenmiş, daha sonra kategorik değişkene dönüştürülen gelir düzeyi ve yaş gruplarına göre yalnızlığın dinî hayatın farklı görüntüleriyle ilişkisi tespite çalışılmıştır. Üçüncü olarak fakülte/bölümlere göre yalnızlık düzeyinin farklılaşıp farklılaşmadığı sorgulanmış, daha sonra analizler derinleştirilerek gençlerin öğrenim gördükleri fakülte/bölümlere göre yalnızlık düzeyleriyle dinî yaşayışın farklı görüntüleri arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Son olarak üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeyleriyle dinî yaşantının farklı görünümleri arasındaki korelasyonlar incelenmiştir.

Tablo 2:
Cinsiyete Göre Yalnızlık

Cinsiyet	n	x	ss	sd	t	p
Kız	312	34.89	10.65	612	-.785	.433
Erkek	302	35.54	9.57			

Tablo 2'ye göre kız öğrencilerin yalnızlık puanı ortalama 34.89'dur. Bu haliyle onlar erkeklere nispetle daha az yalnızlık duygusu içerisindedirler. Zira erkek öğrencilerin yalnızlık düzeyleri ortalama 35.54'tür. Görüleceği üzere erkekler kızlara göre daha fazla yalnızlık çekmektedirler. Ancak t-testi sonuçları her iki cinsiyet arasında gözlenen bu farklılığın anlamlılık seviyesine ulaşmadığını ortaya koymaktadır (t= -.785; p>.05).

Tablo 3:
Cinsiyete Göre Yalnızlığın Dindarlığın Farklı Görüntüleri ile İlişkisi

Pearson Korelasyon	**Kadın**	**Erkek**
Yalnızlık ve Allah'ın varlığını hissetme	r= -.103 p= .071 n= 311	r= -.115* p= .047 n= 298
Yalnızlık ve Namaz Kılma	r= .054 p= .338 n= 312	r= .102 n= .078 p= 301
Yalnızlık ve Oruç Tutma	r= .023 p= .692 n= 311	r= .020 p= .735 n= 298
Yalnızlık ve Dua Etme	r= -.030 p= .598 n= 312	r=-.066 n= .254 p= 299
Yalnızlık ve Tövbe Etme	r= .009 p= .869 n= 305	r= .002 p= .966 n= 297
Yalnızlık ve Dine Önem Verme	r= -.015 p=. 788 n= 312	r= -.014 n= .803 p= 301
Yalnızlık ve Öznel Dindarlık Algısı	r= -.115* p= .044 n= 310	r= .024 p= .684 n= 300

*p<.05

Tablo 3'deki sonuçlara göre, kadınlarda öznel dindarlık algısı ile yalnızlık arasında (r= -.115, p<.05) erkeklerde ise Allah'ın varlığını hissetme ile yalnızlık arasında (r= -.115, p<.05) anlamlılık düzeyine ulaşan ters yönlü ilişkiler mevcuttur. Her iki cinsiyete göre yalnızlıkla günlük beş vakit namaz kılma, Ramazan'da oruç tutma, dua etme, tövbe etme ve dine önem verme arasında gözlenen ilişkiler anlamlılık düzeyine ulaşmamıştır (p>.05).

Tablo 4:
Gelir Düzeyi ve Yaşa Göre Yalnızlık (Pearson Korelasyon)

	n	**r**	**p**	
Yalnızlık & Gelir Düzeyi	610	-.109	.007	p<.01
Yalnızlık & Yaş	601	-.081	.047	p<.05

Tablo 4'deki sonuçlara göre yalnızlık ile gelir seviyesi arasında anlamlılık düzeyine ulaşan ters yönlü bir ilişki vardır (r= -.109, p<.01). Yaş ile ilgili analizde de benzer bir durum ortaya çıkmaktadır. Gençlerin yalnızlık puanları ile yaşları arasında anlamlılık seviyesi pek kuvvetli olmayan ters yönlü bir ilişki gözlenmektedir (r= -.081; p<.05).

Tablo 5:
Yaş Gruplarına Göre Yalnızlığın Dinî Değişkenlerle İlişkisi

Pearson Korelasyon	**17-19 Yaş Grubu**	**20-23 Yaş Grubu**	**24-27 Yaş Grubu**
Yalnızlık ve Allah'ın varlığını hissetme	r= .004 p= .961 n= 133	r= -.173** p= .001 n= 402	r= -.001 p= .994 n= 61
Yalnızlık ve Namaz Kılma	r= .272** p= .002 n= 133	r= -.002 p= .974 n= 406	r= .132 p= 309 n= 61
Yalnızlık ve Oruç Tutma	r= .158 p= .071 n= 131	r= -.058 p= .245 n= 404	r= .207 p= .109 n= 61
Yalnızlık ve Dua Etme	r= .005 p= .953 n= 133	r= -.093 p= .063 n= 404	r= .044 p= 739 n= 61
Yalnızlık ve Tövbe Etme	r= -.009 p= .915 n= 131	r= -.008 p= 870 n= 398	r= .108 p= .413 n= 60
Yalnızlık ve Dine Önem Verme	r= .092 p= .292 n= 133	r= -.085 p= .086 n= 406	r= .092 p= .482 n= 61
Yalnızlık ve Öznel Dindarlık Algısı	r= .035 p= .691 n= 133	r= -.119* p= .017 n= 403	r= .094 p= .472 n=61
	*p<.05 **p<.01		

Tablo 5'de 17-19 yaş grubu üniversiteli gençlerin yalnızlık düzeyleri ile dinî hayatın görüntüleri arasındaki ilişkiler görülmektedir. Buna göre 17-19 yaş grubundaki gençlerin yalnızlık seviyeleriyle günlük namaz kılma düzeyleri arasında pozitif yönde (r= .272; p<.01) anlamlı bir ilişki mevcuttur. Ancak söz konusu yaş grubunun yalnızlık puanlarıyla Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme, oruç tutma, dua etme, tövbe etme, dine önem verme ve öznel dindarlık algıları arasında anlamlılık seviyesine ulaşan herhangi bir ilişki ortaya çıkmamıştır. 20-23 yaş grubunu oluşturan gençlerin yalnızlık düzeyleriyle Allah'ın varlığını hissetme (r= -.173; p<.01) ve öznel dindarlık algıları arasında (r=-.119; p<.05) negatif yönde seyreden anlamlı ilişkiler gözlenmektedir. Burada söz konusu edilen her iki dinî değişken dışında kalan diğer dinî değişkenlerle yalnızlık arasındaki iliş-

kiler anlamlılık seviyesine erişmemektedir. 24-27 yaş grubunu oluşturan gençlerin yalnızlık düzeyleriyle dinî hayatın farklı görüntüleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler çıkmamıştır.

Tablo 6:
Gelir Düzeyine Göre Yalnızlığın Dinî Değişkenlerle İlişkisi

Pearson Korelasyon	**Alt Gelir Grubu**	**Orta Gelir Grubu**	**Üst Gelir Grubu**
Yalnızlık ve Allah'ın varlığını hissetme	r= -.096 p= .446 n= 65	r= -.136** p= .002 n= 513	r= .198 p= .322 n= 27
Yalnızlık ve Namaz Kılma	r= .227 p= .065 n= 67	r= .036 p= .420 n= 515	r= .339 p= .084 n= 27
Yalnızlık ve Oruç Tutma	r= .162 p= .190 n= 67	r= -.011 p= .811 n= 512	r= .172 p= .400 n= 26
Yalnızlık ve Dua Etme	r= .113 p= .367 n= 66	r= -.092* p= .037 n= 514	r= .225 p= .260 n= 27
Yalnızlık ve Tövbe Etme	r= .158 p= .210 n= 65	r= -.045 p= .310 n= 506	r= .323 p= .100 n= 27
Yalnızlık ve Dine Önem Verme	r= .203 p= .199 n= 67	r= -.085 p= .053 n= 515	r= .431* p= .025 n= 27
Yalnızlık ve Öznel Dindarlık Algısı	r= .001 p= .994 n= 66	r= -.088* p= .046 n= 513	r= .437* p= .013 n= 27
	*p<.05	**p<.01	

Tablo 6'daki bulgular göstermektedir ki, alt gelir grubunda olanların yalnızlık düzeyleri ile dinî yaşantı düzeyleri arasında anlamlılık derecesine ulaşan bir ilişki mevcut değildir. Orta gelir grubunda bulunanların yalnızlık düzeyleri ile Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme (r= -.136, p<.01), dua etme sıklığı (r= -.092, p<.05) ve öznel dindarlık algısı (r= -.088, p<.05) arasında anlamlılık düzeyine ulaşan ters yönlü ilişkiler vardır. Bu grupta yer alanların yalnızlık seviyeleri ile namaz kılma, oruç tutma, tövbe etme ve dine önem verme düzeyleri arasındaki ilişkiler anlamlılık derecesine ulaşmamıştır. Üst gelir grubunda bulunanlar da ise sonuçlar daha farklıdır. Çünkü bu kategoride yer alanların yalnızlık düzeyleri ile dine önem verme (r=.431, p<.05) ve öznel dindarlık algıları (r= .437, p<.05) arasında pozitif yönde korelasyonlar bulunmuştur. Bununla birlikte üst gelir grubunda yer alanların yalnızlık düzeyleriyle Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme, namaz kılma, oruç tutma, dua etme ve tövbe etme düzeyleri arasında anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişki gözlenmemiştir.

Tablo 7:
Fakültelere / Bölümlere Göre Yalnızlık

No	Fakülte/Bölüm	n	x	ss	
1	Tıp Fakültesi	37	37.78	11.90	
2	Eğitim Fakültesi I	105	35.50	10.05	
3	Eğitim Fakültesi II	66	33.48	10.20	
4	Eğitim Fakültesi III	32	36.47	11.00	sd= 9/604
5	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	43	35.47	9.22	
6	Mimarlık ve Mühendislik Fakültesi	80	36.49	9.60	F= 1.843
7	İlahiyat Fakültesi	54	35.22	9.32	p= .58
8	Ziraat Fakültesi	52	30.81	8.57	p>.05
9	Fen Edebiyat Fakültesi	64	35.33	9.65	
10	Meslek Yüksek Okulları	81	35.89	11.17	
	Toplam	614	35.21	10.13	

Tablo 7'deki değerler göstermektedir ki, gençler arasında en fazla yalnızlık çekenler 37.78 ortalama puanla Tıp Fakültesi öğrencileridir. Mimarlık-Mühendislik Fakültesi öğrencileri ortalama 36.49 puanla en çok yalnızlık çeken ikinci grubu oluşturmaktadır. Eğitim Fakültesi III öğrencileri ise, yalnızlık düzeyleri açısından küçük bir farkla üçüncü sırada yer almaktadır. Bunları ise sırasıyla Meslek Yüksek Okulları (ort: 35.89), Eğitim Fakültesi I (ort: 35.50), İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (ort: 35.47), Fen-Edebiyat Fakültesi (ort: 35.33), İlahiyat Fakültesi (ort: 35.22), Eğitim Fakültesi II (ort: 33.48) öğrencileri takip etmektedir. En az yalnızlık çekenler ise Ziraat Fakültesi öğrencileridir (ort: 30.81). Burada da izlenebileceği üzere yüksek seviyede ilahiyat eğitimi gören öğrenciler orta sıralarda yer alırken tıp tahsili yapanların yalnızlık düzeyi oldukça yüksektir. Tıp Fakültesi ile Ziraat Fakültesi öğrencileri iki farklı uçta yer almaktadır. Ancak tek yönlü ANOVA gruplar arasında gözlenen puan farklılığının anlamlılık seviyesine ulaşmadığını ifade etmektedir (F= 1.843; p>.05).

Tablo 8:
Fakülte/Bölümlere Göre Yalnızlıkla Dinî Hayatın Farklı Görüntüleri Arasındaki İlişkiler

Pearson Korelasyon	Yalnızlık ve Allah'ın varlığını hissetme	Yalnızlık ve Namaz Kılma	Yalnızlık ve Oruç Tutma	Yalnızlık ve Dua Etme	Yalnızlık ve Tövbe Etme	Yalnızlık ve Dine Önem Verme	Yalnızlık ve Öznel Dindarlık Algısı
Tıp Fak.	r=-.089 p= .600 n= 37	r=-.145 p= .393 n= 37	r=-.075 p= .660 n= 37	r=-.118 p= .485 n=37	r=-.148 p= .395 n= 35	r= .066 p=697 n= 37	r= -.293 p= .073 n= 37
Eğt. Fak.I	r= .019 p= .846 n=104	r= .032 p= .744 n=104	r= .070 p= .480 n=104	r= .106 p= .291 n=102	r= -.017 p= .864 n=104	r= .065 p= 509 n= 105	r= .076 p= .443 n=103

	r= .124	r= .180	r= -.003	r= .034	r= .166	r= .069	r= -.129
Eğt. Fak. II	p= .320	p= .148	p= .981	p= .789	p= .185	p= .583	p= .302
	n= 66	n= 66	n= 66	n= 66	n= 66	n= 66	n= 66
	r= .058	r= .261	r= .206	r= .118	r= .033	r= .113	r= .248
Eğt Fak. III	p= .754	p= .150	p= .257	p= .520	p= 860	p= .543	p= .179
	n= 32	n= 32	n= 32	n= 32	n=32	n= 31	n= 31
İktisadi ve	r= -.131	r= .114	r= .140	r= -.075	r= .219	r= -.057	r= .248
İdari Bil.	p= .414	p= .468	p= 369	p= .633	p= .164	p= 718	p= .179
Fak.	n= 41	n= 43	n= 43	n=43	n=42	n= 43	n= 31
Mimarlık-	r= -.190	r= .224*	r= -.054	r= -.223*	r= -.041	r= -.161	r= -.027
Mühendislik	p= .091	p= .046	p= .642	p= .047	p= .715	p= .152	p= . 867
Fak.	n= 80	n= 80	n= 76	n= 80	n= 80	n= .80	n= 42
	r= - .052	r= -.178	r= .001	r= -.267	r= -.310*	r= -.059	r= .032
İlahiyat Fak.	p= .717	p= .198	p= .997	p= .051	p= .024	p= 671	p= .818
	n= 52	n= 54	n= 54	n= 54	n= 53	n= 54	n= 54
	r= -.027	r= -.132	r= -.155	r= -.133	r= .030	r= -.137	r= .039
Ziraat Fak.	p= .851	p= .352	p= .272	p= .376	p= .837	p= .331	p= .782
	n= 52	n= 52	n= 52	n= 52	n= 51	n= 52	n= 52
	r= .019	r= .098	r= .070	r= -.041	r= -.319*	r= .041	r= -.211
Fen -Ed. Fak.	p= .883	p= .442	p= .585	p= .749	p= .011	p= .747	p= .097
	n= 64	n= 64	n= 64	n= 64	n= 63	n= 64	n= 63
	r= -.410**	r= .132	r= .068	r= .017	r= .181	r= -.016	r= -.091
MYO	p= .000	p= .240	p= .546	p= .878	p= .112	p= .888	p= 419
	n= 81	n= 81	n= 81	n= 81	n= 78	n= 81	n= 81

*p<.05 **p<.01

Tablo 8'deki değerlere göre Tıp Fakültesi, Eğitim Fakültesi I, Eğitim Fakültesi II, Eğitim Fakültesi III ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ziraat Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile dinî hayatın farklı görüntüleri arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine erişmemektedir (p>.05). Mimarlık-Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleriyle namaz kılma sıklıkları arasında pozitif (r= .224; p<.046); dua etme sıklıkları arasında ise negatif (r= .223; p<.047) yönde seyreden p<.05 düzeyinde anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Ancak Mimarlık Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleriyle dinî hayatın diğer görüntüleri arasında anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişki gözlenmemiştir (p>.05). İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme, namaz kılma, oruç tutma, dua etme, dine önem verme ve öznel dindarlık algıları arasında anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişki tespit edilmemiştir (p>.05). Fakat söz konusu her iki bölüm öğrencilerinin yalnızlıkla tövbe etme düzeyleri arasında p<.05 düzeyine negatif ilişki görülmüştür (İlahiyat Fak. r= -.310; Fen-Edebiyat Fak. r=-.319). Meslek Yüksek Okullarında (MYO) öğrenim gören gençlerin yalnızlık seviyeleri ile Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme sıklıkları arasında p<.01 düzeyinde ters yönlü bir ilişki mevcuttur (r= -.410). Ancak onların yalnızlık puanlarıyla dinî hayatın diğer görüntüleri arasında anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişki gözlenmemiştir (p>.05).

Tablo 9:
Yalnızlık ile Dindarlığın Farklı Görüntüleri Arasındaki Pearson Korelasyon

	n	r	p	
Yalnızlık & Allah'ın Varlığını İç Dünyada Hissetme	609	-.110	.007	p<.01
Yalnızlık & Günlük Beş Vakit Namaz Kılma	613	.074	.065	p>.05
Yalnızlık & Ramazan'da Oruç tutma	609	.020	.626	p>.05
Yalnızlık & Dua Etme	611	-.053	.192	p>.05
Yalnızlık & Tövbe Etme	602	.001	.980	p>.05
Yalnızlık & Dine Önem Verme	613	-.018	.656	p>.05
Yalnızlık & Öznel Dindarlık Algısı	610	-.052	.204	p>.05

Tablo 9'da gençlerin yalnızlık düzeyleri ile dinî hayatın farklı görüntüleri arasındaki ilişkiler görülmektedir. Buna göre Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme ile yalnızlık arasında anlamlılık seviyesine ulaşan ters yönlü bir ilişki söz konusudur (r= -.110, p<.01). Ancak gençlerin yalnızlık düzeyleri ile günlük beş vakit namaz kılma (r= .074), Ramazan ayında oruç tutma (r= .20), dua etme (r= -.053), tövbe etme (r= .001), dine önem verme (r= -.018) ve öznel dindarlık algıları (r= -.052) arasında anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişki tespit edilememiştir (p>.05).

Tartışma ve Sonuç

Hipotez A'da yalnızlıkla dinî hayatın farklı görüntüleri arasında ters yönlü ilişkilerin çıkacağı ön görülmekteydi. Elde edilen bulgular A1 nolu hipotezin desteklendiğini, A2, A3, A4, A5, A6, ve A7 nolu hipotezlerin desteklenmediğini ortaya koymaktadır. Buna göre sadece Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme ile yalnızlık arasında negatif yönde seyreden anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Üniversiteli gençlerin Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme düzeyleri arttıkça yalnızlık düzeylerinde düşüş gözlenmektedir. Buradan hareketle yalnızlıkla dinî hayatın farklı görüntüleri arasındaki ilişkisinin tek yönlü ve doğrusal olmadığını söylemek mümkündür. Paloutzian ve Janigian (1986), Kirkpatrick, Shillito ve Kellas (1999), Schwab ve Petersen (1990) ve Yaparel'in (1987) tespitleri de bu yöndedir.

Üniversiteli gençlerin kız ya da erkek olmaları yalnızlık düzeylerini farklılaştırmamaktadır (p>.05). Ancak, yalnızlıkla dinî hayatın farklı görüntüleri arasındaki ilişkilere cinsiyet açısından bakıldığında daha farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Kız öğrencilerin yalnızlık düzeyleriyle öznel dindarlık algıları, erkek öğrencilerin yalnızlık düzeyleri ile de Allah'ın varlığını iç dünyalarında

hissetme seviyeleri arasında p<.05 düzeyinde ters yönlü ilişkiler bulunmuştur. Buna göre kız öğrencilerin öznel dindarlık algıları, erkek öğrencilerin ise Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme düzeyleri yükseldikçe yalnızlık puanlarında anlamlı bir düşüş eğilimi gözlenmektedir. Bu sonuca göre B1 hipotezinin kısmen destek bulmuştur. Çünkü cinsiyet açısından yalnızlıkla dinî hayatın farklı görüntüleri arasında, sadece "B1a" ve "B1f" maddelerinde pek kuvvetli olmayan ters yönlü ilişkiler elde edilmiştir. Her iki cinsiyet açısından yalnızlıkla günlük namazları kılma (B1b), Ramazan ayına oruç tutma (B1b), dua etme (B1d), tövbe etme (B1e) ve dine önem verme (B1g) arasında gözlenen ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık seviyesine ulaşmamıştır (p>.05). Bu bulgular Baumeister ve Storch'ın (2004) tespitleriyle kısmen uyuşmaktadır. Onlara göre erkek öğrenciler açısından dindarlık arttıkça yalnızlık düzeyi azalmaktadır. Fakat kız öğrenciler açısından aynı sonuç tespit edilememiştir. Kirkpatrick, Shillito ve Kellas'ın (1999) kadınlarda dindarlık arttıkça yalnızlık düzeyinin düşüş gösterdiği yönündeki tespitleri de kız öğrencilerin öznel dindarlık algılarıyla yalnızlık düzeyleri arasında ters yönlü ilişki gösteren bulgularımızla kısmen uyuşmaktadır.

Gençlerin öğrenim gördükleri bölüme göre yalnızlık düzeylerinde farklılaşma tespit edilmemiştir. Burada dikkat çekici nokta yüksek seviyede din eğitimi alan İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeylerinin diğer fakülte/bölüm öğrencilerinden farklılaşmamasıdır.

Öğrenim görülen fakülte/bölümlere göre yalnızlıkla dinî hayatın farklı görüntüleri arasındaki ilişkiler oldukça karmaşıktır. Zira Tıp Fakültesi, Eğitim Fakültesi I, Eğitim Fakültesi II, Eğitim Fakültesi III ve İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Ziraat Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile dinî hayatın farklı görüntüleri arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak anlamlılık düzeyine erişmemektedir (p>.05). Mimarlık-Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleriyle namaz kılma sıklıkları arasında pozitif; dua etme sıklıkları arasında ise negatif yönde seyreden anlamlı ilişkiler mevcuttur (p<.05). Buna göre Mimarlık-Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık hisleri arttıkça namaz kılma düzeylerinde artış gözlenirken, dua etme sıklığı arttıkça yalnızlık seviyelerinde düşüş eğilimi ortaya çıkmaktadır. Ancak Mimarlık-Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleriyle dinî hayatın diğer görüntüleri arasında anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişki gözlenmemiştir (p>.05). İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri ile Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme, namaz kılma, oruç tutma, dua etme,

dine önem verme ve öznel dindarlık algıları arasında anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişki tespit edilmemiş ($p>.05$), fakat onların yalnızlıkla tövbe etme düzeyleri arasında $p<.05$ düzeyine negatif ilişki görülmüştür. İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri arttıkça tövbe etme düzeyleri düşmekte, tövbe etme düzeyleri arttıkça da yalnızlık düzeyleri azalmaktadır. Meslek Yüksek Okullarında öğrenim gören gençlerin yalnızlık seviyeleri ile Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme sıklıkları arasında $p<.01$ düzeyinde ters yönlü bir ilişki mevcuttur ($p<.01$). Burada gözlenen ilişkiye göre söz konusu öğrencilerin Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme düzeyleri arttıkça yalnızlık düzeyleri düşüş göstermektedir. Ancak onların yalnızlık puanlarıyla dinî hayatın diğer görüntüleri arasında anlamlılık seviyesine ulaşan bir ilişki mevcut değildir ($p>.05$). Öğrenim görülen bölümlere ilişkin bu bulgular "B2a", "B2b", "B2d" ve "B2f" hipotezlerinin destek bulduğu anlamına gelmektedir. Bu noktada şu hususu özellikle belirtmek gerekir: Öğrenim görülen bölüm açısından elde edilen sonuçlar oldukça dikkat çekicidir. Çünkü dinî hayatın farklı görüntüleri açısından pozitif ya da negatif tek yönlü doğrusal bir ilişki ortaya çıkmamıştır. Mesela Mimarlık-Mühendislik Fakültesi öğrencilerinde yalnızlıkla günlük namazların kılınma sıklığı pozitif, fakat yalnızlıkla dua etme sıklığı arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Başka bir deyişle Mimarlık-Mühendislik Fakültesi öğrencilerinde namaz kılma düzeyi çoğaldıkça yalnızlık yükselirken dua etme sıklığı arttıkça yalnızlık azalmaktadır.

Yalnızlıkla yaş ($p<.05$) ve gelir düzeyi ($p<.01$) arasında anlamlılık seviyesine ulaşan ters yönlü ilişkiler gözlenmiştir. Buna göre yaş büyüdükçe ve gelir arttıkça gençlerin yalnızlık hissinde azalma ortaya çıkmaktadır.

Yaş kategorik değişkene dönüştürüldüğünde 17-19 yaş grubunu oluşturan gençlerin yalnızlık düzeyleriyle günlük namazları kılma sıklıkları arasında pozitif yönde ilerleyen anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır ($p<.01$). Günlük namaz kılma sıklığı arttıkça yalnızlık hissi de artış göstermektedir. Söz konusu bu yaş kategorisinde dinî hayatın diğer görüntüleri ile yalnızlık arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. 20-23 yaş grubunu oluşturan gençlerin yalnızlık düzeyleriyle Allah'ın varlığını hissetme ($p<.01$) ve öznel dindarlık algıları ($p<.05$) arasındaki ilişkiler ise negatif yönde seyretmektedir. Yani onların Allah'ın varlığını hissetme ve öznel dindarlık algıları yükseldikçe yalnızlık seviyeleri azalmaktadır. 24-27 yaş grubunu oluşturan gençlerin yalnızlık düzeyleriyle dinî hayatın farklı görüntüleri arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler gözlenmemiştir. Buradan elde edilen bulgular C1a, C1b ve C1f hipotezlerinin

desteklendiğini teyit etmektedir. Yaş grupları bakımından dinsel hayatın farklı görüntüleri ile yalnızlık arasında negatif, pozitif ve nötr ilişkiler ortaya çıkması Yaparel'in (1987) tespitleriyle uyuşmaktadır. Zira Yaparel'e (1987) göre dinsel hayatın herhangi bir boyutu ile yalnızlık arasındaki ilişkiler bazı yaş gruplarında olumlu olurken diğerlerinde olumsuz çıkmaktadır.

Alt gelir grubunda olanların yalnızlık düzeyleri ile dinî yaşantı düzeyleri arasında anlamlılık derecesine ulaşan bir ilişki mevcut değildir. Orta gelir grubunda bulunanların yalnızlık düzeyleri ile Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme ($p<.01$), dua etme sıklığı ($p<.05$) ve öznel dindarlık algısı ($p<.05$) arasında anlamlılık düzeyine ulaşan ters yönlü ilişkiler vardır. Buna göre, orta gelir düzeyinde olan üniversiteli gençlerin yalnızlık seviyeleri yükseldikçe Allah'ı iç dünyalarında hissetme, dua etme ve öznel dindarlık düzeylerinde düşüş görülmektedir. Başka bir deyişle Allah'ı iç dünyalarında hissetme, dua etme ve öznel dindarlık algıları yükseldikçe yalnızlık düzeyleri azalmaktadır. Bu grupta yer alanların yalnızlık seviyeleri ile namaz kılma, oruç tutma, tövbe etme ve dine önem verme düzeyleri arasındaki ilişkiler anlamlılık derecesine ulaşmamıştır. Özodaşık'a (2001: 10) dayanarak bu durumun kolektivizmden bireyselliğe doğru evrilen modern insanın yalnız başına dua etmek, kendi sorumluluklarını yalnız başına taşımak zorunda kalmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Üst gelir grubunda bulunanlarda ise sonuçlar daha farklı çıkmıştır. Çünkü bu kategoride yer alanların yalnızlık düzeyleri ile dine önem verme ($p<.05$) ve öznel dindarlık algıları ($p<.05$) arasında pozitif korelasyonlar bulunmuştur. Bu ise üst gelir grubunda yer alanların dine önem verme ve öznel dindarlık düzeyleri yükseldikçe yalnızlık düzeylerinin de arttığı anlamına gelmektedir. Gelir gruplarına göre yalnızlık ile dinî hayatın farklı görüntüleri arasındaki korelasyonlar göstermektedir ki C2a, C2d, C2f ve C2g hipotezleri desteklenmiştir.

Genel anlamda değerlendirilecek olursa pek çok kategorik değişken üzerinden yapılan analizler ortaya koymaktadır ki, dinî hayatın farklı görüntüleri ile yalnızlık arasında genellikle nötr, bazen olumsuz, çok az da olumlu ilişkiler tespit edilmiştir. Buradan hareketle dindarlıkla yalnızlık arasında herhangi bir ilişkinin gözlenmediği bulguların daha fazla olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu sonuçların Kirkpatrick, Shillito ve Kellas (1999), Yaparel (1987), Dufton ve Perlman (1986), Milevsky ve Levitt (2004), Johnson ve Mullins'ın (1989) bulgularıyla ise kısmen uyumlu olduğu söylenebilir.

Konuyu daha farklı bir açıdan şu şekilde değerlendirmek mümkündür: Üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeyleriyle dinî yaşayış biçimlerinin farklı

görüntüleri arasında yapılan korelasyon analizlerinde toplam 133 bulguya ulaşılmıştır. Bu bulgulardan 117'sinde dindarlıkla yalnızlık arasında ilişki tespit edilememiş (nötr), 4'ünde pozitif, 12'sinde ise negatif ilişkiler elde edilmiştir. Başka bir deyişle mevcut bulguların %87.97'si nötr, %3.01'i pozitif, %9.02'si ise negatif ilişki göstermiştir. Öte yandan dindarlık yalnızlık ilişkisi sosyo-demografik değişkenlere göre değerlendirildiği zaman daha farklı sonuçlara ulaşmak olasıdır. Çünkü cinsiyete göre yapılan analizden elde edilen 14 bulgunun 2'si (%16.67) negatif, 12'si (%83.33) nötr; yaş gruplarına göre ulaşılan 21 bulgunun 1'i (4.76) pozitif, 2'si (9.52) negatif, 18'i (%85.72) nötr; gelir düzeyine göre tespit edilen 21 bulgunun 2'si (%9.52) pozitif, 3'ü (%14.29) negatif, 16'sı (%76.19) nötr; öğrenim görülen bölüme göre ortaya çıkan 70 bulgunun 1'i (%1.43) pozitif, 4'ü (%5.71) negatif, 65'i (%92.86) nötr çıkmıştır. Sosyo-demografik değişkenler dikkate alınmaksızın genel anlamda öğrencilerin yalnızlık düzeyleriyle dinî hayatın farklı görüntüleri arasındaki ilişkilerde ise 1 (%16.67) negatif; 6 (%83.33) nötr ilişki elde edilmiştir. Bu noktada Pargament'e (2003: 226) dayanarak dinî hayata sıkı sıkıya bağlanmanın sadece yalnızlık duygusuyla açıklanamayacağını söylemek daha olası görünmektedir. Çünkü dinin ve yalnızlığın birbiri üzerine etkisi hem dindarlık şekline, hem yalnızlık tipine hem de demografik değişkenlere göre farklılaşabilmektedir (Krş. Paloutzian & Janigian, 1986: 3).

Buraya kadar yapılan analizler göstermektedir ki;

1- Erkek (cinsiyet), meslek yüksek okulu (bölüm), 20-23 yaş ve orta gelir grubuna mensup öğrencilerin yalnızlık düzeyleriyle Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme düzeyleri arasında ters yönlü bir ilişki çıkmıştır. Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme ile yalnızlık arasında negatif bir ilişki ortaya çıkması bireysel dindarlık arttıkça bireysel yalnızlık yaşantısında azalma eğilimi olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Bu da üniversite öğrencilerinin yalnızlık duygusuyla baş edebilmelerinde inanç faktörünün etkili olabileceğini akla getirmektedir. Ancak öğrencilerin yalnızlık puanlarıyla Allah'ın varlığını iç dünyalarında hissetme düzeyleri arasında ters yönlü ilişki görülmesi bu durumun sadece cinsiyet, bölüm, yaş grubu ve gelir düzeyi değişkenlerine göre çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

2- Mimarlık-Mühendislik Fakültesi'nde öğrenim görenler (bölüm) ve orta seviyede gelire (gelir) sahip olanların yalnızlık düzeyleriyle bireysel dua davranışları arasındaki ilişki ters yönlüdür. Hem bir ibadet hem de zayıflık ve acizliğin göstergesi olan dua her şeye gücü yeten Yaratıcıya sığınarak ondan çeşitli

taleplerde bulunma anlamı taşımaktadır. Bu sebeple hem geleneksel kurumsal temelli bireysel dindarlık içinde hem de modern dünyada daha fazla ön plana çıkan maneviyat temelli bireysel dindarlıklarda önemli bir yere sahiptir. Buradan hareketle gençlerin bir kısmının yalnızlıklarıyla başa çıkmada dua davranışına daha fazla müracaat ettikleri düşünülebilir. Ayrıca Mimarlık-Mühendislik Fakültesi öğrencilerinin yalnızlıkla baş edebilmek için hem geleneksel-kurumsal temelli bireysel dindarlığın temel görüntülerinden namaz ibadetini ifaya daha fazla yönelmeleri hem de maneviyatçı bireysel dindarlığın tezahürlerinden birisi olan duaya daha fazla müracaat etmeleri, onların kurumsal dindarlıkla maneviyatçı yönelişleri birlikte kullandıkları şeklide değerlendirilebilir.

3- Mimarlık-Mühendislik Fakültesi öğrencileri (bölüm) ile 17-19 yaş grubu öğrencilerinin yalnızlık düzeyleriyle namazları kılma sıklıkları arasındaki ilişki pozitif çıkmıştır. Bu şu anlama gelmektedir: Söz konusu bu öğrencilerin yalnızlık düzeyleri yükseldikçe namaz kılma sıklıklarında anlamlı bir artış görülmektedir. Burada gözlenen ilişkinin yönünün Allah'ın varlığını hissetme ve dua etme arasındaki ilişkiden farklı bir seyir izlemesi dikkat çekicidir. İslam'ın temel ibadet esaslarından birisi olan namaz geleneksel kurumsal temele sahip bireysel dindarlığın temel görüntülerindendir. Bu sebeple dinin içsel yaşanışında ve Allah'la ruhsal diyalog kurulmasında merkezî bir öneme sahiptir. Buradaki sonuçların pozitif çıkması, ruhsal anlamda yalnızlık yaşayan bireylerin yalnızlıklarıyla baş edebilmede namaz ibadetine sığındıkları, namaz kılarak yalnızlık kıskacından kurtuldukları ya da kurtulmaya çalıştıkları şeklinde değerlendirilebilir. Yapıcı'nın (2007) namaz ibadeti kapsamında ruh sağlığı-dindarlık ilişkisini ele aldığı çalışmanın sonuçları da bu hususu teyit etmektedir.

4- Geleneksel-kurumsal temele sahip olan bireysel ibadetlerden Ramazan orucu ile yalnızlık arasında herhangi bir ilişki çıkmamıştır. Bu da oruç ibadetinin dinî özelliğini muhafaza etmekle birlikte sosyo-kültürel bir ritüele doğru evrilmiş olabileceği şeklinde bir düşünceyi akla getirmektedir.

5- İlahiyat Fakültesi ve Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin yalnızlık düzeyleri arttıkça tövbe etme düzeylerinin düşmesi, tövbe etme düzeyleri arttıkça da yalnızlık düzeylerinin azalması, dinî hayatın görüntülerinden tövbenin öğrenim görülen bölümler açısından etkili bir faktör olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Tövbe hem geleneksel-kurumsal hem de bireysel-maneviyatçı dindarlık eğilimlerinde önemli bir yere sahiptir. Kişinin yaptığı davranışlardan dinî suçluluk hissiyle pişmanlık duyması ve Allah'tan af dilemesi/istemesi anlamına gelen tövbe, bir yönüyle Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme ile yakından ilişkilidir. Diğer yönüyle tövbe psikolojik olarak günahı Allah'a itiraf

ederek rahatlama, hataları, vicdanı sızlatan, iç dünyayı rahatsız eden anıları, gündelik yaşantıları, hatta başkasıyla paylaşılamayacak sırları Allah'la paylaşmaktır (Yapıcı, 1997). Buradan hareketle tövbenin yalnızlık hissine karşı koruyucu bir faktör olabileceği düşünülebilir.

6- Ekonomik açıdan üst düzey gelir kategorisinde yer alanların yalnızlık seviyeleriyle dine önem verme düzeyleri arasındaki ilişki pozitif çıkmıştır. Bu sonuç da ilgi çekicidir. Anlaşılan o ki gelir düzeyi yüksek öğrenciler yalnızlıklaştıkça dine daha fazla önem verme eğilimi göstermektedir.

7- Üniversite öğrencileri içinde kızlar (cinsiyet), 20-23 yaş grubunu oluşturanlar (yaş) ve orta gelir grubuna mensup olanların (gelir) yalnızlık düzeyleri ile öznel dindarlık algıları arasında ters yönlü ilişkiler ortaya çıkmıştır. Ancak üst düzey gelire mensup olanlar söz konusu olunca bu ilişkinin yönü pozitif olmaktadır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara dayanarak dindarlık yalnızlık ilişkisinin tek yönlü ve tek boyutlu olmadığı, bunun çeşitli demografik değişkenlere ve dini hayatın çeşitli görüntülerine göre farklılaştığı söylenebilir. Konu hakkında daha net konuşabilmek için yalnızlıkla genel dindarlık ve dini yönelim ölçekleri birlikte kullanılarak elde edilecek bulgulara ihtiyaç vardır. Ayrıca farklı örneklem grupları üzerinde çalışmalar yapıldıkça daha rahat konuşabilme imkân bulunabilir. Kesitsel çalışmaların yanında mutlaka boylamsal çalışmalar yapılmalı, özellikle yalnızlıktan mustarip bireyler üzerinde yoğunlaşılmalıdır. Dolayısıyla bu araştırmanın bulgularının örneklem ve değişkenleriyle sınırlı olduğu, sonuçların genelleştirilmemesi gerektiği özellikle vurgulanmalıdır.

Kaynakça

Bacanlı, H. (2002). *Psikolojik kavram analizleri*. Ankara: Nobel Yay.

Baumeister A. L. & Storch E. A. (2004). Correlations of religious beliefs with loneliness for an undergraduate sample. *Psychological Reports 94*(3 Pt 1): 859-862.

Buluş, M. (1997). Üniversite öğrencilerinde yalnızlık. *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi, 3*, 82-90.

Burris, C. T., Batson, D. C., Altstaedten, M. & Stephens, K. (1994). What a friend...": Loneliness as a motivator of intrinsic religion, *Journal for the Scientific Study of Religion, 33* (4), 326-334.

Cacioppo, J. T. & Ernst, J. M. (1999) Lonely hearts: Psychological perspectives on loneliness. *Applied And Preventive Psychology, 8* (1) 1-22.

De Jong Gierveld, J. (1988). A review of loneliness: Concept and definitions, determinants, and consequences. *Review in Clinical Gerontology, 8,* 73-80.

Demir, A. (1989). UCLA yalnızlık ölçeğinin geçerlik ve güvenirliği. *Psikoloji Dergisi, 7* (23), 14-18.

Demir, A. (1990). *Üniversite öğrencilerinin yalnızlık düzeylerini etkileyen bazı etmenler*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Dufton, B. D. & Perlman, D. (1986) Loneliness and religiosity: In the world but not of it. *Journal of Psychology and Theology, 14* (2), 135-145.

Geçtan, E. (1995). *İnsan olmak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Godin, A. (1986). *Psychologie des expérience religieuse: Le desir et la réalité*. Paris: Le Centurion.

Hökelekli, H. (2005). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İmamoğlu, S. (2008). *Genç yetişkinlikte kişilerarası ilişkilerin cinsiyet, cinsiyet rolleri ve yalnızlık algısı açısından incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Johnson, D. P. & Mullins, L.C. (1989). Religiosity and loneliness among the elderly. *Journal of Applied Gerontology, 8* (1), 110-131.

Kayıklık, H. (2000). *Dini yaşayış biçimleri: Psikolojik temelleri açısından bir değerlendirme.* Yayınlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kirkpatrick, L. A., Shillito, D.J. & Kellas, S. L. (1999). Loneliness, social support and perceived relationships with God, *Journal of Social and Personal Relationships, 16* (4), 513-522.

Köknel, Ö. (1995). *Kaygıdan mutluluğa kişilik*, İstanbul: Altın Kitaplar Yay.

Milevsky, A. & Levitt, M. J (2004). Intrinsic and extrinsic religiosity in preadolescence and adolescence: Effect on psychological adjustment, *Mental Health, Religion and Culture, 7* (4), 307-321.

Özodaşık, M. (2001). *Modern insanın yalnızlığı*. Konya: Çizgi Kitabevi Yay.

Paloutzian, R. (1996). *Invitation to the psychology of religion*. London: Allyn & Bacon.

Paloutzian, R. F. &. Janigian A. S. (1986). Interrelationships between religiousness and loneliness. *The Psychotherapy Patient, 2* (3), 3-14.

Pargament, K. I. (2003). Tanrım bana yardım et: Din psikolojisi açısından başa çıkmanın teorik çatısına doğru (Çev. A. Albayrak). *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji, 3* (9), 207-238.

Peplau, L. A. (1985). Loneliness research: Basic concepts and findings. In: I. G. Sarason & B. R. Sarason (Eds.) *Social Support: Theory, Research and Applications* (pp. 269-286), Dordrecht, Boston, Lancaster: Martinus Nijhoff Publishers.

Raven, B. H. & Rubin, J. Z. (1995). Yalnız insan (Çev. N. Hisli), N. Bilgin (Ed.), *Sosyal Psikolojiye Giriş* içinde (ss. 125-150), İzmir: İzmir Kitaplığı.

Schwab, R. & Petersen, K. U. (1990). Religiousness: Its relation to loneliness, neuroticism and subjective well-being. *Journal for the Scientific Study of Religion, 29* (3), 335-345.

Vergote, A. (1966). *Psychologie religieuse*. Bruxelles: Charles Dessart.

Yalom, I. (2001). Varoluşçu psikoterapi (Çev. Z. İ. Babayiğit). İstanbul: Kabalcı Yay.

Yaparel, R. (1984). *Sosyal ilişkilerdeki başarı ve başarısızlık nedenlerinin algılanması ile yalnızlık arasındaki bağlantı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yaparel, R. (1987). *Yirmi-kırk yaş arası kişilerde dinî hayat ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma.* Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yapıcı, A. & Zengin, Z. S. (2003). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dinin etkisini hissetme düzeyleriyle psiko-sosyal uyumları arasındaki ilişki". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3* (2), 65- 127.

Yapıcı, A. (1997). *İslam'da tövbe ve dini yaşayıştaki rolü*. İstanbul: Beyan Yay.

Yapıcı, A. (2007). *Ruh sağlığı ve din: Psiko-sosyal uyum ve dindarlık*. Adana: Karahan Yay.

Yaşar, M. R. (2007). Yalnızlık. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17* (1), 237-260.